

ABDURRAHMAN LÂMÎ' EFENDİ'NİN MİDHAT PAŞA'YA YAZDIĞI MÜLEMMA KASİDESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Assessment On The Mulemma Qasida That Written To Midhat Pasha By Abdurrahman Lâmi'
Efendi

Mahmut GİDER¹

Hemin Omar AHMAD²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü, klasiksiir@gmail.com, orcid.org/0000-0002-0874-4712.

² Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, hahmad@bingol.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1985-9512.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 13.12.2021

Kabul/Accepted: 21.01.2022

DOI:10.20322/littera.1035838

Anahtar Kelimeler

Abdurrahman Lâmi' Efendi,
mülemma, kaside, Midhat
Paşa, Süleymaniye.

ÖZ

Osmanlılar döneminde yöneticiler koruyucu olarak görüldüğü için şair ve yazarların gerek meramlarını ifade etme gerekse yeteneklerini ortaya koyma konusunda başvurdukları yollardan biri, eserlerini doğrudan ya da yazışmalar yoluyla devlet yöneticilerine sunmak olmuştur. Devlet yöneticisi yeni bir göreve başladığında veya üst bir makama terfi ettiğinde, tebrik ve övgü konulu kaside yazma ve yazdığı eseri takdim etme hususunda uygun şartlar oluşur. Sanat değeri yüksek metinlerden olan kasidelerde başta benzetme ve abartma olmak üzere birçok edebî sanat kullanılır. Şairin Arapça ve Farsça sözcük, tamlama ve ifadelere başvurma veya metni farklı lisanlarla yazma konusundaki bilinçli tasarrufu, kasidenin dilini külfetli hâle getirir. Buna mukabil metnin şekil ve muhteva estetiği konularında iyi oluşu, şairlik yeteneğinin anlaşılmasına katkı sağlar.

Bu çalışmada, M. 1860 yılında eğitimini tamamladıktan sonra çeşitli devlet kademelerinde görevlerde bulunan Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin Midhat Paşa'ya Türkçe, Arapça ve Farsça yazdığı mülemma kasidesi incelenmiştir. Çalışmanın teorik çerçevesinin anlaşılması için mülemma geleneği, kaside nazım şekli, Midhat Paşa ve Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin hayatları hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra Devlet Arşivinde BOA.ŞD.2870.13.3 yer numarasıyla kayıtlı olan mülemma kasidesi transkripsiyonlu olarak Latinize edilmiştir. Dil içi çevirisi yapılan manzume, şekil ve anlam bakımından incelenmiştir. Böylece tespit edilen yeni bir kaside ile mülemma şiir çeşidine ve methiye türü literatürüne katkı sağlanmıştır. Üç farklı dil (Türkçe, Arapça ve Farsça) ile edebî eser yazabilen şair ve yazar Abdurrahman Lâmi' Efendi ilim âlemine tanıtılmıştır.

ABSTRACT

Since the rulers were seen as protectors during the Ottoman period, they were considered important by poets and writers. In this context, one of the ways they used to express their aims or to show their talents was to present their works to the state administrators directly or through correspondence. When the head of state starts a new job or is promoted to a higher position, suitable conditions for writing and presenting odes on congratulations and praise are created. Many literary arts, especially similes and exaggerations, are used in odes, which are texts with high artistic value. The poet's conscious use of Arabic and Persian words, phrases and expressions or writing the text in different languages makes the language of the ode burdensome. On the other hand, the text's effectiveness in form and content aesthetics contributes to the understanding of poetic talent.

In this study, the mulemma ode written to Midhat Pasha in Turkish, Arabic and Persian by Abdurrahman Lâmi' Efendi who served in various government positions after completing his education in M. 1860 was reviewed. In order to understand the theoretical framework of the study, information is given about the tradition of mulemma, the verse form of the ode,

the biographies of Midhat Pasha and Abdurrahman Lâmi' Efendi. Later, the mulemma eulogy, which was registered in the State Archive with the place number BOA.ŞD.2870.13.3, was transcribed and Latinized. The translated text was analyzed in terms of form and meaning. Thus, with a new eulogy, a contribution was made to the type of mulemma poetry and the literature of ode. The poet and writer Abdurrahman Lâmi' Efendi, who can write literary works in three different languages (Turkish, Arabic and Persian), was introduced to the world of art.

Atıf/Citation: Gider, M., Ahmad, H. O. (2022), "Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin Midhat Paşa'ya Yazdığı Mulemma Kasidesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/1, 127-144.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mahmut GİDER, klasiksiir@gmail.com, Hemin Omar AHMAD, hahmad@bingol.edu.tr

GİRİŞ

1. Mulemma Geleneği

Mulemma sözcüğünün anlaşılabilmesi için müştaklarından telmînin bilinmesi gerekir. Sözlük anlamı parlak, alacalı, rengârenk (Devellioğlu 1996: 719) olan telmî, edebî terim olarak bir manzumenin bazı dizelerinin tamamı veya belirli bir bölümünün birden çok dille yazılması demektir (Mermer vd. 2005: 76). "Leme'a" kökünden türeyen ve bedii sanatlardan olan telmî'nin ism-i mef'ûl'ü olan mulemma', Fars ve Türk edebiyatlarında Türkçe, Arapça ve Farsça yazılmış manzume demektir (Kurtuluş vd. 2006: 539). Mulemma' sözcüğü, Arapçadan Farsçaya geçmiş, terim anlamını Fars edebiyatında kazanmıştır (Aygar Bacanlı vd. 2018: 145).

Mulemma metinlerinin kaynağı/ kökeni hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Mulemma yazmanın asgari şartlarından biri, birden çok dil bilmektir. Bu meyanda mulemma özelliği taşıyan metinlerin Arap ve Fars edebiyatlarında Arapça-Farsça yazılan, "zü'l-lisâneyn" ve zü'l-beyâneyn" olarak isimlendirilen manzumelerden doğduğu düşünülmektedir (Kurtuluş vd. 2006: 539). "Arap şiirinde her bir beytin bir mısrası noktalı (mu'cem), diğer mısrası noktasız (mühmel) harflerden oluşan kasideler" (Aygar Bacanlı vd. 2018: 144) de mulemma olarak tanımlandığı için bu özellikteki şiirler mulemmanın ilk örnek veya kaynak metinleri olarak değerlendirilebilir.

İslam edebiyatlarında mulemma manzumelerine ilgi fazla olduğu için tarihî süreç içerisinde mulemma yazma ameliyesi, edebi bir geleneğe dönüşmüştür. Fars edebiyatında Şehîd-i Belhî (öl. 927), Arap edebiyatında Ebû Cafer Endâdî (öl. ?) ve Ebû Nuvâs (öl. 813?), Türk edebiyatında Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (öl. 1273) mulemmanın ilk örneklerini vermiştir (Kurtuluş vd. 2006: 539). Sonraki yüzyıllarda Fars edebiyatında Sa'dî-i Şîrâzî (öl. 1292), Hâfız-ı Şîrâzî (öl. 1390), Abdurrahmân-ı Câmî (öl. 1492), Feyz-i Kâşânî (öl. 1679) gibi büyük şairlerin mulemmaya iltifat etmesi, klasik Türk şairlerinin dikkatini çekmiş ve Sultan Veled, Kadı Burhaneddin, Âşık Paşa, Nesîmî, Ahmedî, Ahmed Paşa, Necâtî Bey, Karamanlı Aynî, Fuzûlî, Muhibbî, Rûhî-i Bağdadî, Kınalızâde Ali Çelebi, Gelibolulu Mustafa Âlî, Niyâzî-i Mîsrî, Diyarbakırlı Lebib, Esrâr Dede, Osman Nevres gibi birçok şair mulemma yazmıştır (Bekki 2012: 487; Ünver 1998: 26-31).

Mulemma şiirlerde "temel dil", şiirin ana omurgasını oluşturan "yan dil" ise bu omurgaya eklenen dildir (Bekki 2012: 495). Klasik Türk edebiyatının dili Türkçedir. Osmanlı Devleti'nin idaresi altında farklı milletleri/kavimleri barındırması, yan dillere ait öğelerin Türkçeye ve klasik Türk edebiyatına girmesine zemin

hazırlamıştır. Böylece teşekkül eden dil “İmparatorluk dili” edebiyat ise “imparatorluk edebiyatı”na dönüşmüştür (Aksoyak 2009: 1).

Fetih politikası neticesinde kültür coğrafyası genişleyen Osmanlı Devleti'nde konuşulan dillerin sayısı artmış; teşekkül eden çok dillilik durumu, kültürler arası etkileşimin önemli kaynaklarından olmuştur. Örneğin Gelibolulu Mustafa Ali'nin “10 dilden müşterek sözcüklerle yazdığı mülemma, Osmanlı milletler sisteminin lengüistik kodlarına” (Demir 2013 snb.) dair emareler ihtiva etmektedir. “Diller arası etkileşimin sanata yansması” (Bekki 2017: 262) bağlamında şekillenen mülemmalarda, “temel dil” Türkçe olmak üzere Arapça ve Farsçanın yanı sıra Hintçe (Kurtuluş vd. 2006: 539), Arnavutça, Boşnakça, Frenkçe, Kürtçe, Rumca, Sırpça, (Aksoyak 2018: 374), Ermenice, Gürcüce, Hırvatça, İtalyanca, Makedonca, Yunanca; Tanzimattan sonra ise Almanca, Fransızca, İngilizce gibi diller kullanılmıştır (Bekki 2012: 495).

Birden çok dil bilen şairler, bildikleri her bir dil ile şiir yazdıkları gibi iki dili bir metinde kullanmak suretiyle de mülemma yazmıştır (Öztürk 2003: 238). Birden çok dil bilmek, mülemma yazmak için yeterli değildir. Bir mülemmanın başarısı ve güzelliği, yazıldığı diller itibarıyla anlam, lafız, ahenk ve akıcılık bakımından uyum içinde olmasına bağlıdır (Kurtuluş vd. 2006: 539; Saraç 2007: 296). Bir şiirin mülemma' olarak kabul edilebilmesi için mısra veya beyitlerinin muhtelif dillerle yazılması ve aynı şaire ait olması gerekir (Saraç 2007: 295). Baş ve son kısımları farklı dillerle yazılan manzumeler, mülemma olarak kabul edilirken; ayet ve hadis ictibas edilerek ya da vecize, mısra ve beyit tazmin edilerek yazılanlar mülemma olarak değerlendirilmemiştir (Pala 1995: 408).

Yapılan kaynak taramalarında mülemma şiirlerle alakalı yeterince bilimsel çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Bu bağlamda gerek 240 mülemma metni ihtiva etmesi gerekse bu mülemmalarla alakalı şekil ve türe dair istatistiki veriler içermesi hasebiyle “Eski Türk Edebiyatında Mülemma” isimli tez çalışması önem arz etmektedir. Bu çalışmada tespit edilen mülemmaların 190'ının iki dille, 51'inin üç dille, 2'sinin ise dört dille yazıldığı görülmüştür. 170 şiirde Arapça, 131 şiirde Farsça kullanıldığı için mülemmalarda en çok tercih edilen diller Arapça ve Farsça olmuştur (Ünver 1998: 32).

Mülemma şiirler, şairlerin kabiliyetlerinin alıcı/okuyucular tarafından anlaşılması konusunda önemli metinlerdir. Bu metinler sayesinde, şairin başka bir dilin cümle yapısı ve ifade akışını şiir yazacak düzeyde bildiği (Aksoy 1993: 132), söz konusu dilin edebî metaforlarına hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Böyle metinlerle şiire etkileyicilik katma, alıcının/okuyucunun dikkatini çekme (Saraç 2007: 295), kendini ispat etme, baskın kültür ve edebiyatın içinde yer edinme (Bekki 2012: 495), diğer şairlere karşı üstünlük iddiasında bulunma, bazı düşüncelerin farklı dillerle daha iyi ifade edilebileceğini ortaya koyma (Çağlayan 2012: 202-203), farklı milletler tarafından okunma, evrensel şair olma (Demiralp 2006: 75) amaçları güdülür.

Klasik Türk edebiyatında mülemma olarak yazılan şiirlerde rağbet edilen nazım biçimleri; gazel (167 adet), kaside (31 adet), kıt'a (21 adet), murabba' (11 adet), beyit (7 adet), rubai (2 adet), muhammes (1 adet), tuyuğ (1 adet) (Ünver 1998: 32); nazım türleri ise tevhid (62 adet), âşıkane şiirler (62 adet), münacat (40 adet),

medhiye (28 adet), naat (16 adet), tarih (12), pendiyeye (7 adet), nazire (4 adet), hicviye (2 adet) şeklinde sıralanabilir (Ünver 1998: 57).

14. yüzyılın sonlarına kadar genellikle manzumenin bir beytinin her bir mısrası farklı bir dille yazılırken sonraki yüzyıllarda her bir beyti farklı dillerle yazılmış şiirlere iltifat artmıştır (Kurtuluş vd. 2006: 539). Bu bağlamda her bir mısrası farklı dillerle yazılmış beyitlerden oluşan şiir sayısı toplamda 74 iken, her bir beyti farklı dillerle yazılmış şiir sayısı 28 olarak tespit edilmiştir (Ünver 1998: 32).

Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin belge metin özelliği taşıyan bu mülemma kasidesinin tarihsel ve edebî bağlamı ortaya konulmadan önce çalışmanın ithaf edildiği devlet yöneticisi (Sadrazam Midhat Paşa) hakkında bilgi verilmiştir.

2. Midhat Paşa (1822-1884)

Midhat Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nda sadrazamlık makamına kadar yükselen devlet adamıdır. Asıl adı Ahmed Şefik olup 1822 yılında İstanbul'da doğdu. Daha çocuk yaşta iken Kur'an-ı Kerim'i ezberledi. Divanî yazısını iyi derecede öğrendi. Arapça ve Farsça derslerinin yanı sıra nahiv, mantık, meânî, fıkıh ve hikmet derslerini aldı. Avrupa'da bulunduğu yıllarda Fransızcasını ilerletti. Ömrünün sonlarına doğru dinî konularda derinleşti ve tasavvufa yöneldi (Çetinsaya vd. 2005: 7-10).

Midhat Paşa, merkez ve taşrada idarî, adlî, maarif ve güvenlik alanlarında büyük hizmetlerde bulunmuştur. Bu bağlamda Dîvân-ı Hümâyun Kalemine girmek suretiyle (1834) başladığı devlet hizmetine sırasıyla Sadaret mektupçuluğu (1840), tahrirat kâtipliği yardımcılığı (Şam-1842), divan kâtipliği (Konya-1845; Kastamonu-1847), mümeyyizlik (1848), Mazbata odası başhalifeliği (1850), Anadolu ikinci kâtipliği (1853), Ahkâm-ı Adliye kâtipliği, Meclis-i Vâlâ başkâtipliği (1859), Niş valiliği (1861), Tuna valiliği (1864), Şûrâ-yı Devlet başkanlığı (1868), Bağdat valiliği (1869), sadrazamlık (1872: 1. Dönem-Sultan Abdülaziz), adliye nazırlığı (1873 ve 1875), Selanik valiliği (1873), Mecâlis-i Âli üyeliği (1876), Sadrazamlık (1876; 2. Dönem-Sultan Abdülhamit), Suriye valiliği (1878) ve Aydın valiliği (1880) görevlerinde bulunmuştur (Pakalın 2015: 11-14).

Osmanlı İmparatorluğu'nda başta Balkanlar olmak üzere birçok yerde iç karışıklık ve isyanlar baş gösterince, devletin bütünlüğünü muhafaza etme konusunda bürokrat ve aydınlar çeşitli fikir hareketlerini savunarak alternatif yönetim biçimi arayışları içerisinde olmuştur. Bu bağlamda Tanzimat devlet adamlarından Midhat Paşa, Osmanlılık, meşveret/meşrutiyet ve genişletilmiş bir adem-i merkeziyet siyasî düşüncelerini benimsemiştir. Meşrutiyet ve Kanûn-ı Esâsî'nin ilanı (1876) gibi önemli siyasî ve tarihî olaylarda sorumluluk aldığı için "Türk siyasî hayatında anayasal ve parlamenter rejimin tarihî bir simgesi" olarak telakki edilmiştir (Çetinsaya vd. 2005: 10).

İktidar mücadelesinin yoğun bir şekilde yaşandığı süreçte Bâbiâlî'de önemli bir bürokrat olan Midhat Paşa, bazı tasarruf ve tercihlerinden ötürü birçok düşman kazandı. Onun büyük çabalarıyla gerçekleşen Meşrutiyet'in ilanı, Balkanlardaki krizleri bitirmediği gibi 93 Harbi'nde (1877-1878) alınan ağır yenilgi, Midhat Paşa'yı hedef haline getirdi. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi olayında dahil olduğu gerekçesi, devlet nizamına karşı gelme,

padişaha karşı sorumlu bir sadrazamdan çok millete karşı sorumlu bir başbakan gibi hareket etme, usule aykırı tavırlarından ötürü yönetimle siyasi ve idari anlaşmazlıklara düşme gibi şayia ve nedenlerden ötürü istifa, azil, sürgün ve hapis yaşayan Midhat Paşa, Taif sürgününde (1884) hapiste boğularak öldürülmüştür (Çetinsaya vd. 2005: 9-10).

3. Midhat Paşa'ya Yazılan Mülemma Kasidesinin İncelenmesi

Çalışmanın bu bölümünde, Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin Midhat Paşa'ya yazdığı mülemma kasidesi incelenmiştir. Şairin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra, kasidenin yazılış tarihi tespit edilmeye çalışılmış, transkripsiyonlu metni yazılmış, diliçi çevirisi yapılmış, manzume şekil ve muhteva açısından incelenmiştir.

3.1. Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin Hayatı

Edebiyat tarihi kaynaklarında Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin hayatı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamıştır. Tespit edilen bilgiler, arşiv belgelerinden derlenmiştir. Arşiv belgeleri, şairin 1867, 1872 ve 1909 yıllarında başta sadrazamlık olmak üzere çeşitli makamlara yazdığı veya onun hakkında yazılan dilekçe ve dilekçelere verilen cevapları ihtiva etmektedir.

Bu belgelerde şair, "Süleymâniyeli Abdurrahman Lâmi'" ismini kullanmıştır. Abdurrahman Lâmi' Efendi, Bağdat'ın Süleymâniye kentindedir. 1860 yılında Süleymâniye'de icazetlerini almış, ilmi ve mülki kurumlarda devlet hizmetinde bulunmuştur (BOA ŞD.2870.13.5). Bu bağlamda müderrislik, müftülük (Maraş'ta), kaymakamlık (Hicaz'da) ve nazırlık görevlerini yapmıştır (BOA ŞD.2870.13.4). 1867 yılında *Tuhfetü'l-Mülâzimin* isimli eserini (risale) takdim etmek için İstanbul'a gelmiş; Maarif-i Umumiye ve Meclis, onu fazilet ehli olarak görüp 1000 kuruşluk bir himmet ile desteklenmesi gerektiği yönünde karar almıştır (BOA MVL.880.79).

Abdurrahman Lâmi' Efendi, 9 Ağustos 1872 tarihli belgede, "sadr-ı esbak" tarafından kendisine verilen maaşın "sadr-ı sabık" tarafından kesildiğini ifade etmiştir (BOA ŞD.2870.13.5). Kaside, Midhat Paşa'ya sunulduğu için sadr-ı esbak ile kastedilen 1867-1871 yılları arasında sadrazamlık yapan Mehmed Emin Âli Paşa, sadr-ı sabık ile kastedilen 1871-1872 yılları arasında sadrazamlık yapan Mahmud Nedim Paşa'dır. Görevinden azledildikten sonra hastalanıp muhtaç duruma düşen Abdurrahman Lâmi' Efendi, hayatını idame ettirecek kadar emeklilik maaşının verilmesi veya münasip bir işte çalıştırılması konularında dilekçeler yazarak talepte bulunmuştur. Sadrazamlık makamına yazdığı mektupta (dilekçe) içinde bulunduğu kötü durumu açıkça ifade etmiştir. Kemal Paşa ve Muammer Paşa tarafından da bilinen durumu, vekil meclisinde konuşulmuş ancak şairin lehine herhangi bir gelişme olmamıştır (BOA ŞD.2870.13.4). Dâhiliye dairesinin 1872 yılında verdiği cevap mahiyetindeki yazıda, ulemadan olması hasebiyle taltife şayan görülen şairin kadı/kadı vekili olarak görevlendirilmesinin uygun olacağı kanaati ifade edilmiştir (BOA ŞD.2870.13.2).

Ölüm yılı kesin olarak bilinmeyen şairin hayatına dair belgelerden anlaşıldığı kadarıyla 1854 ve 1861 yıllarında (veya bu yıllar arasında) üç risale kaleme aldığı, 1860'ta icazetlerini tamamladığı, 1908 yılında ise Abdülhamit

Han'a *Teşrihü'l-İslâm li-'Ukalâi'l-Enâm* isimli eserini gönderdiği bilinmektedir. Bu durumda, şairin Abdülhamit Han zamanında hayatta olduğu ve hizmete devam ettiği anlaşılmaktadır.

3.1.1. Eserleri

Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin incelemeye tabi tuttuğumuz mülemma kasidesinin dışında 5 eseri vardır. 1872'de yazdığı bir mektupta yaklaşık olarak 11 ve 19 yıl önce (Bu yıllar 1861 ve 1853 yıllarına denk gelmektedir) yüce ilimleri ihtiva eden üç risale kaleme aldığını ifade etmiştir. Bu risaleler, içerikleri hakkında herhangi bir malumat bulunamayan *Leme'âtü't-Tarik*, *Lübbü'l-Fünûn* ve *Tuhfetü'l-Mülâzimîn*'dir (BOA ŞD.2870.13.4). 1867 yılına ait arşiv belgesinden, *Tuhfetü'l-Mülâzimîn* adlı eserini takdim etmek için İstanbul'a geldiği, Maarif-i Umumiye ve Meclis'in onu fazilet ehli olarak gördüğü için 1000 kuruşluk bir himmet ile ödüllendirdiği anlaşılmaktadır (BOA MVL.880.79).

Arşiv belgelerinin yanı sıra İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklarda Bel_Mtf_54208 demirbaş numarasıyla kayıtlı belgede *Beşâretü'l-Hüddâm*'ın Abdurrahman Lâmi' Efendi'ye ait olduğuna dair kayıt ifadesi vardır. Bu eser, Şafii ulemasından İmam Celalüddîn Süyûtî Hazretlerinin (öl. 1505) Arapça risalesi olup Abdurrahman Lâmi' Efendi tarafından tercüme edilmiştir. 3 Eylül 1871'de Konstantiniye'de (İstanbul) çevrilen bu eser iki bölümden oluşmaktadır. Türkçe bilen harem ağalarına hizmet maksadıyla yazılan ve Harem-i Hadim ağalarına ihsan-ı İlahi olacak büyük mükâfatları ihtiva eden bu eserin birinci bölümü hadis-i şeriflerden, ikinci bölümü din âlimlerinin sözlerinden oluşmaktadır (Abdurrahman Lâmi' Beşâretü'l-Hüddâm: 2). 16 sayfadan oluşan ve matbu olan eserin bir nüshası İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklarda 297.04 yer OE_TK_01633 demirbaş numarasıyla diğeri Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde 1254/SÖ 1288 yer, 0107708 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Bu nüshanın 4, 5 ve 15. sayfaları eksiktir.

Teşrihü'l-İslâm li 'Ukalâi'l-Enâm adlı eseriyle ilgili bilgiler, 27 Nisan 1909 tarihinde Abdülhamit Han'a "arzuhâl" mahiyetinde yazılan bir mektup ve eserin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesindeki yazma nüshasından alıntılanmıştır. Mektupta söz konusu eserini bir yıl öce hilafet makamına sunduğunu ancak eserin basımı veya çoğaltılmasıyla alakalı herhangi bir ilerleme kat edilmediği için eseri ikinci kez Türkçe olarak bastırıldığını söyler. Mektupta padişahın devlet yönetimine katkısı anlatıldıktan sonra başta kalem ve kılıç ehli olmak üzere milletin tüm varlığıyla şer'î ve akîlî yöntemlerle devlet için mücadele etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Avrupa'nın İslam ülkelerinde özellikle ilim/fikir yoluyla yaydıkları "İslam, terakkiye engel bir dindir." kabilinden ithamları akli deliller, hikmetli burhanlarla çürütmek ve yaymak istenilen fesadın önüne geçmek için kaleme aldığı bu kitabın bastırılarak çeşitli nüshalarının Avrupa'nın dinleri tahkik eden encümenlerine gayri resmi olarak hediye edilmesini istemektedir (BOA Y.EE.143.17.1). 55 (113 sayfa) varaktan oluşan *Teşrihü'l-İslâm li 'Ukalâi'l-Enâm*'ın tespit edilen bir yazma nüshası, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde 297.5 yer, NEKTY04653 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Bu eser fihrist (içindekiler), mukaddime (ön söz), 7 bâb (bölüm), 17 fasıl (kısm) ve hatimeden (sonuç) oluşmaktadır. Fıkıh alanıyla alakalı konuları ihtiva eden bu eserin 1. bölümünde aklın tarifi ve idraki, 2. bölümünde dinî ibadetlerin hikmeti ve İslam medeniyetine faydaları, 3. bölümünde ticaret, ziraat ve sanatın oruç ve namaz gibi farz ve sünnet olması 4. bölümünde faiz ve sarhoşluk

veren içeceklerin haram olmasındaki hikmetler 5. bölümünde cinayet ve yaralama gibi men edilen davranışların yasaklanma ve cezalandırılmasının İslam hukukundaki hikmeti ve umum medeniyete faydaları 6. bölümünde katil eyleminden ötürü uygulanan kısasın akli ve hikemî 7. bölümünde hırsızlıktan ötürü el kesmenin mal ve canın muhafazasına katkısı hakkında bilgi verilmiştir (Abdurrahman Lâmi' Teşrihü'l-İslâm li 'Ukalâi'l-Enâm: 1-3).

3.2. Mülemmanın Yazılış Tarihi

Klasik Türk şiirinde bir eserin tarihini kayıt altına alma konusunda başvuru yollardan biri metinlerde "tarih düşürme" ifadesi kullanmaktır. Belge metin olarak yazışmalar yoluyla herhangi bir makama gönderilen edebî metinlerde ise arşiv kayıt tarihi düşülür. Arşiv kayıt tarihi, metnin kaleme alınma zamanını ya doğrudan belirtir ya da tarihe dair karineler ihtiva eder. Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin mülemma kasidesinin yazılı olduğu belgenin arka sayfasına H. 21.08.1289 (M. 24.10.1872) arşiv kayıt tarihinin düşüldüğü tespit edilmiştir (BOA ŞD.2870. 13.3). Abdurrahman Lâmi' Efendi hakkındaki farklı arşiv belgeleri ve mülemma kasidesindeki bilgiler, şairin görevinden azledildikten sonra bu kasideyi kaleme aldığına dair emareler içermektedir.

Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde görevinden azledildiği için muhtaç duruma düşen Abdurrahman Lâmi' Efendi, H. 21.08.1289 (24.10. 1872) tarihli dilekçesinde emeklilik maaşı bağlanması veya durumuna uygun iş verilmesi talebinde bulunmuştur. Bu tarih Midhat Paşa'nın I. Sadrazamlık dönemine denk gelmektedir (BOA ŞD.2870.13.4).

Mülemma kasidesinin ithaf bölümünde "ser ü pâ-şikeste", "âciz", "kemterân" gibi acziyet ve düşkünlük belirten sıfatların kullanılması; kasidenin dua bölümünde "kötü durumunun" (B.24) açıkça ifade edilmesi, Midhat Paşa'nın sadrazamlığının nazara sunulması (B.22) Sultan Abdülaziz'in yüceltilmesi (B.26) ve Midhat Paşa'ya ithafen yazılması (ŞD.2870.13.3.1) gibi durumlar da şairin bu şiiri görevinden azledildiği, Midhat Paşa'nın sadrazam olarak görevlendirildiği dönemde yazdığını göstermektedir.

3.3. Mülemmanın Şekil ve Muhteva Özellikleri

İnceleme konusu olan bu şiirin nazım şekli kasidedir. Klasik Türk edebiyatının önemli nazım şekillerinden olan kasideler, genellikle tevhid, münacat, naat; methiye, fahriye, hicviye ve mersiye türünde yazılmıştır. İlk dönem kasidelerinde dinî konulardan tevhid, münacat ve naat yoğunlukta iken sonraki yüzyıllarda methiye konusu daha fazla işlenmiştir. Klasik Türk şiirinde metin tanzim edilirken belirli bir kompozisyona uyulduğu için ideal bir kasidede nesib/teşbib, girizgâh, methiye, tegazzül, fahriye ve dua bölümlerinin bulunmasına dikkat edilir. Bu bağlamda Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin Türkçe, Farsça ve Arapça yazılan mülemma kasidesi incelendiğinde, metinde güçlü tasvirlerin yapıldığı "nesib/teşbib", göndermelerle övgüye hazırlığın yapıldığı "girizgâh" ve tekdüzeliği kırmak için yazılan "tegazzül" bölümlerinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Memduh övgüsüne doğrudan başladığı şiir, genel olarak övgü ifadelerini ihtiva etmesine rağmen 16-23 aralığındaki beyitlerde Abdurrahman Lâmi', şairlik yeteneğini övdüğü için bu beyitler fahriye bölümü, 24-27 aralığındaki beyitlerde ise duada bulunduğu için bu beyitler dua bölümü olarak değerlendirilebilir.

Bu kasidede meram ifade etme ve Midhat Paşa ile Sultan Abulaziz'i övme amacı güdüldüğü için kasidenin türü methiyedir. Methiyelerde memduh gerek haiz olduğu gerekse haiz olması gerektiği düşünülen sıfatlarla tasvir edilir. Tasvir yapılırken idealize etme amacı güdüldüğü için bağlama uygun sıfatlar kullanılır. İktidara dair terimlerden yararlanılma yaklaşımı, bağlamda değerlendirilebilir (Gider vd. 2021: 29).

Özellikle Fars mitolojisinde zikredilen kişi ve kahramanlar ideal sıfatları (Nûşirevân- adalet, Rüstem-i Zâl- kahramanlık, İskender-cihangirlik vb.) ile memduhun benzetilene olarak telakki edilir (Aydemir 2002: 152-153). Övülen kişi, sadrazam, vezir, kazasker olursa “üstlendiği icrâî, teşri ve kazâî salahiyetleri kayıtsız şartsız elinde bulundurması ve hükümdarın vekili sıfatıyla devletin bütün işlerini sevk ve idare etmesinin gereği olarak, lütuf sahibi, adaletli, cömert, kahraman, savaşçı, kerem sahibi ve uzak görüşlü olması” (Aydemir 2002: 153) gibi yönlerle teşbih ve tasavvurlara konu edilir.

Mülemma kasidesinde Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin metnin serlevhasına yazdığı “Devletlü fehâmetlü Midhat Paşa Efendimiz Hazretlerinüñ piş-gâh-ı 'âlî-i eḫhamîlerüne 'Arabî ve Fârsî ve Türkî elsinenden mürekkebe kaşîde-i 'âcizânemdür” (ŞD.2870.13.3) ifadesinden anlaşıldığı üzere bu kasidesini üç dille Osmanlı sadrazamlarından Midhat Paşa'ya hitaben yazmıştır. Şair, Midhat Paşa'yı; ilim ve hikmet sahibi (B.1), padişaha hizmet edenlerin rehberi (B.2), uğurlu yıldız (B.3), iltifata mazhar (B.9), yüzü güneş gibi parlayan (B.14), bâkî cevher (B.15), yağmur yüklü bulutlardan daha cömert (B.17), Hz. Ömer'in adaletine uygun davranan (B.27), sadrazamlık makamını süsleyen ve bu vazifeye en çok layık olan kişi olarak tasavvur etmek suretiyle yüceltmıştır:

Mesned-ârâ-yı şadâret gerçi küllîdür velî

Yoḫdurur ḫâricde senden başka ferd-i dîgeri (B.22)

Kasidenin son beytinde dolunaya benzettiği (B.27) Sultan Abdülaziz'i insanların ve cinlerin padişahı olarak tasavvur etmiş ve onun Fars mitolojisinde cihangirlik siyasetini başarıyla uygulayan İskender gibi Doğu ve Batı'ya hükmeden bir hükümdar olmasını murat etmiştir:

Hâzret-i 'Abdü'l-'azîz ḫan pâdşâh-ı ins ü cân

Şevket ü kudretle olsun şark u ğarb İskenderi (B.26)

Kasidenin fahiye bölümünde (16-23 beyitler) şair, sözlerinin hikmet sırları olduğunu (B.16), övgüde gerçekçi davrandığını (B.17), lisaniyla Türkçe inci gibi şiir yazdığını (B.18), Arapça ve Farsça'nın aksine Türkçe ile meramını daha iyi ifade ettiğini (B.21), övgüye dair düşüncelerinin anka kuşundan destek alan doğan kuşuna benzediğini (B.23), uygun vakit bulamadığı için Buhtürî'nin kemiklerine hayat veren ve bir esinti olan şiirin ruhunu/özünü bu naata giydiremediğini ifade eder. Buhtürî (öl. 897), “el-Hamâse” eseriyle tanınan, duygu ve hayal gücü üstün, kıvrak ve ince üslûbuyla başka şairler tarafından taklit edilen Arap edebiyatı şairlerindendir (Tüccar 1992: 381-382). Lâmi' Efendi, Buhtürî'yi şiirde anlamı (özü) şekle (kaside, naat) giydirme hususunda örnek/ideal şair olarak telakki etmiş, onun şairlik yeteneğine sahip olduğunu ileri sürmüştür:

Lem yeḫib vaḫtî ve illâ kuntu eksû na'tekum

Rûḫa nazmin ravḫuhâ yuḫyî 'izâme'l-Buhturî (B.20)

(Uygun vakit bulamadım aksi takdirde Buhtürî'nin kemiklerine hayat veren bir esinti olan şiirin ruhunu/özünü sizin naatınıza giydirirdim.)

Dua bölümünde övülen kişi hakkında dua edilir, onun saadet ve devletin uzun sürmesi murat edilir. Bu meyanda Abdurrahman Lâmi', 24-27 aralığındaki beyitlerde dua vaktinin geldiğini (B.24) ifade ettikten sonra Abdülaziz Han'ın makamının yücelmesi (B.25), İskender gibi Doğu ve Batı'ya hükmetmesi (B.26) konularında dua eder. Midhat Paşa'nın ise Hz. Ömer'in adaletini ikame etme konusunda mazhariyet elde etmesini ister:

Bedr-i tâm ol şadr-ı Midhat-ittisâmîde ola

'Adl ü dâd-ı Hâzret-i Fârûk-ı a'zam mazharı (B.27)

3.3.1. Beyit Sayısı

Kasideler, belirli bir maksat için kaleme alınan şiirlerdir. İslam edebiyatlarında bu nazım şekline fazla iltifat edilmiştir. Şiirlerin nazım şeklinin belirlenmesi konusundaki ölçütlerden olan "beyit sayısı" kaside için de önem arz etmektedir. Eski Türk edebiyatı yardımcı kaynaklarında kasidelerin beyit sayısı, 31-99 olarak belirlense de şairlerin bu konuda farklı tasarruflar ortaya koydukları görülmektedir. Her bir kasidede tek kafiye harfinin (kafiyetü'l-elif, kafiyetü'l-mîm vb.) kullanılması ve şairin kafiye kusurlarına düşmeme konusundaki hassasiyetinden ötürü beyit sayısı konusunda sınırlandırmaya gitmesini zorunlu hâle getirmiştir. Bu bağlamda Arap edebiyatında kasidelerin beyit sayısı genellikle 30-120, Fars edebiyatında 20-80, Türk edebiyatında ise 30-45 arasında değişmiştir (Aydemir 2002: 134-142). Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin Midhat Paşa'ya sunduğu mülemma kasidesi, 5 beyit Farsça, 5 beyit Arapça, 17 beyit Türkçe olmak üzere toplamda 27 beyitten oluşmaktadır. Beyit sayısının standardın altında kalmasının temelinde, kasidenin mülemma olması düşüncesi vardır. Zira farklı dillerle yazılan şiirlerde dillerin beyit sayısı arasında nicelik açısından büyük fark olmamalıdır. Bu kasidede 17 beyitten oluşan Türkçe temel dil; beşer beyitten oluşan Farsça ve Arapça ise eklenen dillerdir.

3.3.2. Vezin

Aruzun remel bahrinde yer alan "fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün" şiiri ahenkli ve akıcı kılan ve klasik Türk şiirinde en çok rağbet edilen kalıplardandır. Bu kalıba Abdurrahman Lâmi' Efendi de iltifat etmiştir. Şair, mülemma kasidesinde vezni genel olarak başarılı bir biçimde uygulasa da bazı mısralarda vezne uymadığı tespit edilmiştir. Bunlardan biri 26. beytin 1. mısrasıdır:

Sakf-ı merfû' u nigârın felekde tâ ola

Neyyir-i a'zam sipâh-ı ahterân ser-'askeri

Klasik Türk şiirinde gerek Türkçede uzun ünlünün bulunmayışı gerekse şairin aruz ilmine vukufunun yetersiz oluşu gibi nedenlerden ötürü vasl (↵), med (➡) ve imale (⬆) gibi aruzun temel hataları sıkça yapılmıştır. Bu bağlamda kasidenin 11. beyti incelendiğinde aynı hataların tekrar edildiği görülmektedir:

Senden öğren/di vezîrâ/n-i 'izâm-i/ 'adl-ğâh

Bendegî-i /pâdşâh-ı /mülk ü millet/-perveri

3.3.3. Kafiye

Belagat ilmi neviden olan ilmü'l-kâfiye veya fenn-i kafiyeye klasik Türk şiirinde büyük bir önem atfedilmiştir. Divan şiiri “mevzun ve mukaffa söz” (Yetiş 2016: 125) olarak tanımlandığı için vezin ve kafiye şiirle âdeta özdeşleştirilmiştir. Şair, ahenk unsurlarından olan kafiye seçme konusunda ihtimam göstermiştir. Her harf ile kafiye oluşturma uğraşı da bu ihtimam bağlamında değerlendirilebilir. Klasik Türk şiirinde başlık kullanma geleneği olmadığı için şiirler redif ve kafiyelerine göre isimlendirilmiştir. Abdurrahman Lâmi', mülemma kasidesinde -i/-i redif; r, revî harfi ile kafiye yaptığı için “kafiye-i mücerrede” kullanmıştır. Revi harfi redifi olmayan kasidelerde belirleyici olduğu için bu mülemma kasidesi “râiyye” olarak isimlendirilir. Şair, kafiye geneli olarak başarılı bir biçimde uygulasa da kaside teşrifatına aykırı tasarrufta bulunmuştur. Kasidenin ilk beyti kendi arasında kafiyeli (-a,-a), diğer beyitlerin ikinci mısraları ise birinci beyitle aynı kafiyeli (-b,-a, -c,-a ...) olması gerekirken şair ikinci beyti de -a,-a şeklinde düzenleyerek keyfi ve kural dışı bir tasarrufta bulunmuştur:

*Ey hakîm-i zû-fünûn ey hüsni-i tedbîrûñ derî
Şehr-yâr-ı bahtiyârûñ şadr-ı hikmet-maşdarı (B.1)*

*Vey şufûf-ı be-ğiredânuñ pişvâ-yı ekberî
Ey şunûf-ı bendegân-ı pâd-şâhuñ rehberî (B.2)*

Kasidede belirtme hal eki (-i harfi) redif olmasına rağmen Farsça ve Arapça yazılan beyitlerde nispet -î'si kelimenin kökünde yer aldığı veya farklı görevde kullanıldığı için kafiye ve redif harflerinde bütünlük sağlanamamıştır:

*Serverân râ bes ki ez mebd'e' me'âd âmûhtî
Mâturîdî gûyedet ba'zı ve ba'z[ı] Eş'arî (B. 13)*

*Lem yetîb vaqtî ve illâ kuntu eksû na'tekum
Rûha nazmîn ravhuhâ yuhyî 'izâme'l-Buhturî (B. 21)*

3.3.4. Edebî Sanatlar

Fesâhat ve belâgat unsurlarından olan edebî sanatlar, şiirin muhteva ve şekil estetiğine değer katan yapısal unsurlardandır. Anlam ve söze katkı sağlayan edebî sanatlar, şairlik kabiliyetinin anlaşılması konusunda ölçü olarak kabul görmüş; dolayısıyla klasik Türk şiirinde mecaz, anlam ve lafza bağlı edebî sanatlar sıkça kullanılmıştır. Bu bağlamda Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin mülemma kasidesi incelendiğinde methiye olarak kaleme alınan bu şiirde mecazla ilgili sanatlardan benzetmeye, anlamla ilgili sanatlardan ise abartmaya daha fazla iltifat edildiği görülmektedir.

Şiirde memduhun makamı/devleti, gökyüzü olarak hayal edilerek teşbih-i belîğ; zatı ise maiyetinde bulunanları layıkıyla gözetip koruduğu için uğurlu yıldızla benzetilerek teşbih sanatı yapılmıştır:

*Âsmân-ı devlete çeşm-i raşad-bîn olalı
Görmedüm zâtuñ gibi bir sa'd-ı ekber ahteri (B.3)*

Övgü kasidelerinde şair, memduhun yanı sıra kendisini de över. Birçok kasidede fahiye bölümünün oluşu bu yaklaşımı doğrulamaktadır. Bu bağlamda şair kişi ve olayları analiz ederken kullandığı “dûr-bîn-i fikr” terkibi ile

bakış açısını yüceltmiş ve teşbih-i belîğ sanatı yapmıştır. Diğer makamlar ile memduhun makamı arasında yaptığı mukayesede, övülmeye şayeste olma hususunda Midhat Paşa'nın kendisini/makamını benzetilen olarak görmüş, böylece teşbih sanatına başvurmuştur:

*Dûr-bîn-i fikr ile erkânını seyr eyledüm
Bulmadum her vech ile sen gibi bir midhat yeri (B.4)*

Klasik Türk şiirinde kişi veya durumlar idealize edilerek tasvir edildiği için anlam çerçevesinden yararlanan edebî sanatların başında abartma gelir. Bu meyanda Abdurrahman Lâmi', Aristo'nun (öl. MÖ 322) felsefesini benimseyen Meşşâiyye ekolü ile Sühreverdi'nin (öl. 1191) felsefesini benimseyen İşrâkiyye ekolüne ait ilimleri Midhat Paşa'nın ilim ve basiretle aynileşen kaleminin yanında yüzük mesabesinde görerek onun ilmî derinliğini abartarak ifade etmiştir:

*Dâniş-i Meşşâiyân ü bîneş-i İşrâkiyân
Kilk-i endîşeñde olmuşlar birer engüşteri (B.7)*

Cevher mesabesinde görülen Midhat Paşa'nın mahiyeti Batı'da layığıyla anlaşıldığı takdirde, güneşin doğduğu yerin battığı yere dönüşeceği ileri sürülerek memduh, gerçekleşmesi muhal olan kozmik dönüşümün kaynağı olarak görülmüş böylece abartma yapılmıştır:

*İtse mağribde tecellî cevher-i mâhiyyetüñ
Gün döner mağrib olur elbette şemsüñ hâveri (B.8)*

3.3.5. Nüsha Tavsifi

Midhat Paşa'ya yazılan bu mülemma kasidesinin tek nüshası tespit edilmiştir. T.C. Cumhur Başkanlığı Devlet Arşivinde BOA ŞD.2870.13.3 yer numarasıyla kayıtlı olan bu kaside bir varaktır. Varakta ta'lik hattıyla kaleme alınan kaside, 27 beyitten oluşmaktadır. Kaside metninin serlevhasında yazılı olan "Devletlü fehâmetlü Midhat Paşa Efendimiz Hazretlerinüñ pîş-gâh-ı 'âlî-i eñhamîlerüne 'Arabî ve Fânsî ve Türkî elsinesinden mürekkebe kaşîde-i 'âcizânemdür" ibaresiyle, kasidenin Arap, Fars ve Türk dilleriyle Midhat Paşa'ya ithafen yazıldığı; metnin alt kısmında yazılı olan "İşbu kaşîde-i ser ü pâ-şikesteyi 'âcizâne nazm u tañrîr iden Süleymâniye 'ulemâsi kemterânından Payaslı Muştafâ Paşa bendelerinüñ hânesinde müşâfireten ikâmetde olan 'Abdurrahman Lâmi' dâ'îleridür" ferağ kaydında şairin künyesi belirtildikten sonra misafir olarak bulunduğu yer belirtilmiştir. Bu durum kasidenin müellif hattı olma ve Payaslı Mustafâ Paşa'nın evinde yazılma ihtimalini güçlendirmektedir.

Metnin başı:

*Ey hakîm-i zû-fünûn ey hüsn-i tedbîrüñ deri
Şehr-yâr-ı bahtiyârüñ şadr-ı hikmet-maşdarı (B.1)*

Metnin sonu:

*Bedr-i tâm ol şadr-ı Midhat-ittisâmîde_ola
'Adl ü dâd-ı Hazret-i Fârûk-ı a'zam mazharı (B.27)*

4. Mülemma Kasidesi ve Diliçi Çeviri

[Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün]

	Metin	Diliçi Çeviri
1.	Ey hâkîm-i zû-fünûn ey hüsn-i tedbîrûñ deri Şehr-yâr-ı bahtiyârûñ şadr-ı hikmet-maşdarı	Ey ilim ve hikmet sahibi, ey idare etme güzelliğinin kapısı! Mutlu bir padişah (yönetici) olarak, hikmet makamının kaynağı!
2.	Vey şufûf-ı be-ñiredânûñ pîşvâ-yı ekberi Ey şunûf-ı bendegân-ı pâd-şâhuñ rehberi	Ey akıllılar safında [duranların] büyük önderi, ey padişaha hizmet eden sınıfların rehberi!
3.	Âsmân-ı devlete çeşm-i raşad-bîn olalı Görmedüm zâtûñ gibi bir sa'd-ı ekber ahteri	Gökyüzüne benzeyen devleti gözetleyen göz olduğumdan beri, zatın gibi büyük bir uğurlu yıldız görmedim.
4.	Dûr-bîn-i fikr ile erkânını seyr eyledüm Bulmadum her vech ile sen gibi bir midhat yeri	[Gökyüzüne] fikir dürbünüyle birlikte olduğun insanları seyrettim hiçbir şekilde senin gibi yeri/makamı övülen birini bulamadım.
5.	Beñzemez buldum senüñ mecmû'a-i ahvâlüne Hey'et-i manzûme-i zîbâ-yı 'ıkd-ı Ülkeri	Ülker denen yıldız kümesinin süsü olan manzumeleri senin hâlinin toplamına/hâlini anlatan mecmualara benzemez buldum.
6.	Şâbit ü seyyâresün bir bir temâşâ eyledüm Görmedüm ecrâm-ı 'ulvîsinde senden bihteri	[Gökte] sabit duran ve hareket eden cisimleri (yıldız ve gezegen) bir bir seyrettim, yüce cisimler içinde senden daha iyisini görmedim.
7.	Dâniş-i Meşşâiyân ü bîneş-i İşrâkiyân Kilk-i endîşeñde olmuşlar birer engüşteri	Meşşâilerin ilimleri ve İşrakîlerin basireti/malumâtı senin düşünce kaleminde birer yüzük olmuş.
8.	İtse mağribde tecellî cevher-i mâhiyyetüñ Gün döner mağrib olur elbette şemsüñ hâveri	Mahiyetinin cevheri mağripde tecelli etse güneşin doğduğu yer döner, battığı yer olur.
9.	Esse bir lahza nesim-i iltifâtûñ Hindde Âteşiler içre kalmaz âdemî hâkisteri	Senin iltifat rüzgârın Hint'te bir an esse insana ait kül bile ateşler içerisinde kalmaz.
10.	Senden öğrendi vezîrân-ı 'izâm-ı 'adl-hâh Bendegî-i pâdşâh-ı mülk ü millet-perveri	Adalet isteyen büyük vezirler, millet ve memleketi koruyan/seven padişaha hizmet etmeyi senden öğrendi.
11.	İktibâs itdiyse her kim hikmeti senden şehüñ Lâ-cerem oldı vezîr-i 'ilm ü 'irfân-güşteri	Her kim hikmeti senden aldıysa, şüphesiz şâhın ilim ve irfan yayan veziri oldu.
12.	Serverân râ bes ki ez mebde' me'âd âmûhtî Mâturîdî gûyedet ba'zî ve ba'z[ı] Eş'arî	Başkanlara/efendilere kâinatın başlangıcı ve sonuna dair ne kadar çok şey öğrettin. Bundan ötürü kimi sana Mâturîdî kimisi Eş'arî'sin dedi.
13.	Ger nemî-tersîdem ez nâ puhtegân-ı jâj-fehm Goftemî ne in u ne ân belki zî-şân berterî	Eğer kâmil olmayan ve anlama kabiliyeti kıt olanlardan korkmasaydım ne bunu (Mâturîdî) ne onu (Eş'arî) belki hepsinden yücesini söyledim.
14.	Pîş-i rûyet nebûdeş pertev-çerâğ-ı digerân Ârî şeb tâb-est û tû âftâb-i enverî	Senin yüzünün yanında diğerlerinin lambası parlamaz. Evet, gece parlıyor ve sen onun parlayan güneşisin.
15.	Gerçi mîmâned bî tû 'aks-i tû der-mir'ât-i câh Lîk ü fânî-i 'araz bâşed tû bâkî cevherî	Gerçekte sen olmasan da aksin (resmin) dünya aynasında kalır. Lakin o fânî olan arazdır, sen bâkî olan cevhersin.
16.	Goft-e men nîst înhâ ez rumûz-ı hikmet-est Hikmetî-keş muhteri' râ tû melâz ü mefhari	Bunlar benim söylediklerim değil, hikmet sırlarıdır. Kaynağı hikmet olan bu sözlerinden dolayı sen sınıllanacak ve övünülecek kişisin.
17.	İn ekuł bi'l-cûdi kad fuhte's-sahâbe'l-hâfile Men yumârîni feinnî lestu fihi efteri	Eğer cömertlikten bahsedeceksem sen (bu konuda) [yağmur] yüklü bulutlardan daha üstün gelirsin. [Bu yaklaşımından ötürü] kim bana itiraz ederse ben bu konuda ona iftirada bulunacak değilim.

18.	Şâhidîhâ ennenî feretttu fî vaşfin sebak Min lisânî fike bi't-Turkiyyî ve'n-naẓmi'd-durrî	Şahit ol, lisanımla Türkçe ve inci gibi şiir[im]le daha önceki tasvirimde mübalağa yaptım.
19.	'An ẓuşûrî fî 'azîzi'l-medhî a'rîzu medhâten Heyte lek zânet Züleyhâ nazmehu key [y]unşerî	Methe dair vasıfları içeren beyitlerdeki kusurumdan dolayı bir methiye sunacağım. "Gelsene!" Züleyha yayılsın diye nazmını [nasıl] süslediysen [ben de aynısını yaparım].
20.	Lem yetîb vaqtî ve illâ kuntu eksû na'tekum Rûha nazmin ravhuhâ yuhÿî 'izâme'l-Buhturî	Uygun vakit bulamadım, aksi takdirde Buhtürî'nin kemiklerine hayat veren bir esinti olan şiirin ruhunu/özünü sizin naatınıza giydirirdim.
21.	'Ud ile't-Turkiyyi a'rîz 'an sivâhu ista'tîf 'Ârize'l-'aţfi le'alle en yekûne mumtîrî	Elini gayrısından [Arapça, Farsça] çek Türkçeye dön, şefkat verenden şefkat dile belki o benim yağmur verenim olur.
22.	Mesned-ârâ-yı şadâret gerçi küllîdür velî Yoğdurur hâricde senden başka ferd-i dîgeri	Gerçi Sadrazamlık makamını süsleyen çoktur ancak senin haricinde uygun kişi yoktur.
23.	İrmez evc-i vaşfına şehbâz-ı endîšem meger Vâm ide 'ankâ-yı maşrıkdan bütün bâl ü perî	Doğana [benzeyen] tefekkür [kuşum], şarkın ankasından bütün kol ve kanatları ödünç alsa da senin vasıfının doruğuna ulaşamaz/seni layıkıyla vasfedemez.
24.	Lâmi'â vaqt-ı du'âdur inşirâh-ı şadrına Var du'âdan sonra vir bu 'arz-ı hâl-i kemteri	Ey Lâmi' gönlünün ferahlaması için dua vaktidir. Var duadan sonra bu kötü hâlini bildir.
25.	Sakf-ı merfû' u nigârîn felekde tâ ola Neyyir-i a'zam sipâh-ı ahterân ser-'askeri	Güneş, yükseltilmiş tavan ve resim gibi güzel gökte yıldızlar ordusunun başkumandanı olduğu müddetçe...
26.	Hzret-i 'Abdü'l-'azîz Han pâdşâh-ı ins ü cân Şevket ü kudretle olsun şark u ğarb İskenderi	İnsanların ve cinlerin padişahı olan Abdülaziz Han Hazretleri heybet ve kudretiyle Doğu ve Batı'nın İskender'i olsun.
27.	Bedr-i tâm ol şadr-ı Midhat-ittisâmîde ola 'Adl ü dâd-ı Hzret-i Fârûk-ı a'zam mazharı	Dolunay, o Midhat adlı, övgüyle vasıflanmış sadrazamda olsun, [böylece] hakkı batıldan ayırıcı o büyük Hz. Ömer'in adalet ve hakkaniyetinin mazharı olsun

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin Midhat Paşa için yazdığı müemmma kasidesi incelenmiş, inceleme neticesinde aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

- Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin müemmma kasidesi, dönemin sadrazamı Midhat Paşa'ya ithafen kaleme alındığı için edebî ve tarihî özellikler taşıyan “belge metin”lerdendir.
- Midhat Paşa otoriteyi temsil eden güç olduğu için teveccüh ve ithaf makamı olarak görülmüştür. Bu durum, klasik Türk şairlerinin sanat telakkilerinin şekillenmesinde hâmilik/patronaj endişesinin etkili olduğunu ortaya koymaktadır.
- Klasik Türk edebiyatında müemmmalar daha çok gazel biçiminde yazılırken incelemeye tabi tutulan müemmma şiiri kaside biçiminde yazılmıştır.
- İdeal bir kasidede nesib/teşbib, girizgâh, methiye, tegazzül, fahriye ve dua bölümleri bulunurken Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin kasidesinde methiye, fahriye ve dua bölümleri bulunmaktadır.
- Methiye, klasik Türk şiirinde genellikle kasidenin bir bölümü iken ana teması övgü olan bu kaside methiye olarak yazılmıştır.
- Klasik Türk edebiyatında yazılan müemmma şiirlerde temel dil genellikle Türkçe yan/eklemlenen diller ise Arapça ve Farsçadır. Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin kasidesi için de aynı durum söz konusudur.
- Müemmmalarda genellikle iki dil kullanılırken Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin müemmması üç ayrı dille yazılmıştır. Bu durum kasidenin önemini arttırmanın yanı sıra Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin şairlik kabiliyetinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.
- Müemmma şiir yazmak için birden çok dil bilmenin yanı sıra ilgili milletlerin edebiyatlarının şekil ve muhteva estetiğinin de bilinmesi gerekir. Bu bağlamda Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin müemmması incelendiğinde, şairin üç dille edebî ve düşünsel eser kaleme alabildiği anlaşılmıştır. Nitekim Arapça olarak kaleme aldığı *Teşrihü'l-İslâm li 'Ukalâi'l-Enâm* adlı eserini daha sonra Türkçeye tercüme etmesi bu konudaki tespiti doğrulamaktadır.
- Müemmma yazmanın temelinde, şairlik istidadının anlaşılma muradının yanı sıra baskın kültür ve edebiyatın içinde yer edinme endişesi vardır. Bu meyanda Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin müemmma kasidesi incelendiğinde, Türkçe başlatılıp (1-11 beyitler) Farsça (12-16 beyitler) ve Arapça (17-21 beyitler) devam ettirilen şiirin son 6 beytinin de Türkçe yazılması ve Türkçenin meram ifade etme hususunda Arapça ve Farsçadan daha iyi olduğuna dair gönderme (B.22) ifadesinin kullanılması, şairin baskın/popüler kültür içinde yer edinme isteği taşıdığını ortaya koymaktadır.
- Türk edebiyatında kasidelerin beyit sayısı genel olarak 30-45 beyit arasında değişirken bu müemmma kasidesi 27 beyitten oluşmaktadır. Kasidenin beyit sayısının az olmasının temelinde kasidenin üç ayrı dille yazılmış olması düşüncesi vardır.

- Abdurrahman Lâmi' Efendi bu kasidede klasik Türk şiirinde en çok iltifat edilen kalıplardan “fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün”ü kullanarak şiirinin üslup açısından akıcı ve ahenkli olmasına dikkat etmiştir.
- Kasidelerin kafiyeleri aa; ba, ca ... şeklinde düzenlenirken Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin müemmma kasidesinin ilk iki beytini aa; aa şeklinde düzenleyerek kaside teşrifatına uymadığı tespit edilmiştir.
- Müemmma kasidesi hakkında yapılan şekil incelemesinde şairin vezin ve kafiye tasarrufları konusundaki keyfi/hatalı yaklaşımları, klasik Türk şiirinin şekil ve muhteva estetiğine hâkimiyetinin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.
- Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin, kasidesinde “İşrakî”, “Meşşâî”, “Mâturîdî” ve “Eş'arî” gibi ansiklopedik bilgi gerektiren kelâmî kavramları kullanması, ilmî derinliğinin anlaşılması hususunda önemli bir done olarak değerlendirilmiştir.
- Hakkında bilimsel bir çalışma yapılmamış olan Abdurrahman Lâmi' Efendi bu çalışmayla bir divan şairi ve müellif olarak Türk kültür ve edebiyat tarihine kazandırılmıştır.
- Abdurrahman Lâmi' Efendi'nin müemmma kasidesinin dışında beş nesir kitabı/çalışması kaleme alması, şairlik kimliğinden ziyade üretken bir yazar olarak değerlendirilmesi ve eserleri hakkında bilimsel çalışmaların yapılması gerektiği kanaatine varılmıştır.
- Çokdillilik, kültürlerarası etkileşimi sağlayan önemli araçlardandır. Dünya edebiyatı oluşturma hayalinin kurulduğu bilgi/küreselleşme çağında, çok dil bilme ve bu dillerle edebî eser yazma ameliyesi önemlidir. Dolayısıyla şair ve yazarların ana dillerine önem verme ve onu koruma hassasiyetlerinin yanı sıra çok dilli eserler kaleme almaları, müemmma geleneğinin sürmesi ve söz konusu hayalin realiteye dönüşmesi konusunda önemi haiz bir durumdur.

KAYNAKÇA

Abdurrahman Lâmi'. *Beşâretü'l-Hüddâm*. Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi. Demirbaş No: 0107708. s.2.

Abdurrahman Lâmi'. *Teşrihü'l-İslâm li 'Ukalâi'l-Enâm*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. Demirbaş No: NEKTY04653. vr. 1-2.

Aksoy, Hasan (1993). "Kınalızâde Ali Çelebi ve Mülemma' Na'tı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5-6: 125-144.

Aksoyak, İ. Hakkı (2009). "Divan Şiirinin Dili İmparatorluk Dilidir". *Turkish Studies= Türkoloji Araştırmaları*: 4 (5): 1-18.

https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=799742576_aksoyakismailhakk%C4%B11500.pdf&key=14107. [erişim tarihi: 24.10.2021].

Aksoyak, İ. Hakkı (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 13.10.2021].

Aydemir, Yaşar (2002). "Türk Edebiyatında Kaside". *Bilig*. 133-168.

Aygar Bacanlı, Sevda- Koyun, Tülay (2018). "Mülemma ve Abdülvâsi-i Cebelî". *Nüsha*. 46: 143-154.

Bekki, Salahaddin (2012). "Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Mülemma". *I. Uluslararası Âşık Sümmâni ve Âşıklık Geleneği Sempozyumu Bildirileri*. hzl. Abdülkadir Erkal. Ankara: Birleşik Yay. 485-500.

Bekki, Salahaddin (2017). "Kafkas Kökenli Âşıkların Karışık Dilli Şiirleri Mülemmalar". *1. Uluslararası Kafkasya Halk Kültürü Kongresi*. 9-11 Ekim. Kars. 258-262.

Çağlayan, Bünyamin (2012). "Nazim'in Arnavutça Divanı'nda Yer Alan Türkçe- Arnavutça Mülemmalar". *Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu*. Prof. Dr. Mehmet Çavuş Anısına. ed. Muhammet Kuzubaş vd. Ordu: Ordu Üniversitesi Yay. 202-210.

Çetinsaya, Gökhan-Buzpınar, Ş. Tufan (2005). "Midhat Paşa". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 30 . İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 7-11.

Demir, Vecdi (2013). "Mülemma Üstüne Notlar". <https://www.mardintime.com/mulemma-ustune-notlar-makale,131.html> [erişim tarihi: 16. 09.2021].

Demiralp, Oğuz (2006). "Hangi Dilde Yazalım?". *Kitaplık (Çift Dilli Yazarlar)*. ed. Murat Yalçın. S. 98. İstanbul: Yapı Kredi Yay. 73-75.

Devellioğlu, Ferit (1996). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugât*. Ankara: Aydın Kitabevi Yay.

Gider, Mahmut, Ahmad, Hemin Omar (2021), "Kerküklü Şeyh Muhammed Salih Efendi'nin Sultan Abdülaziz Cülûsiyesi Kerküklü Şeyh Muhammed Salih", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21: 21-44.

Kurtuluş, Rıza- Pala, İskender (2006). "Mülemma". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 31. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 539.

Pakalın, Mehmet Zeki (2015). *Midhat Paşa*. Ankara: Divan Kitap Yay.

Mermer, Ahmet- Koç Keskin, Neslihan (2005). *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yay.

Pala, İskender (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yay.

Tüccar, Zülfikâr (1992). "Buhtürî". *İslâm Ansiklopedisi*. C.6. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 381-383.

Öztürk, Rıdvan (2003). "Rumca-Türkçe Mülemma Mani Tarzı Söylenmiş Şiirler Üzerine". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 13: 235-249.

Ünver, Niyazi (1998). *Eski Türk Edebiyatında Mülemma*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Saraç, M. A. Yekta (2007). *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*. İstanbul: 3F Yay.

Yetiş, Kâzım (2016). "'Edebiyat Bilgileri' Kitaplarında Kafiye Meselesi". *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*. 2:125-144.

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. BOA ŞD.2870.13.2.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. BOA ŞD.2870.13.3.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. BOA ŞD.2870.13.4.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. BOA ŞD.2870.13.5.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. BOA MVL.880.79.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. BOA Y.EE.143.17.1.

İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar. Demirbaş No: Bel_Mtf_54208.

İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar. Demirbaş No: OE_TK_01633.

Ek: Metnin Orijinal Nüshası:

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

دولتو فغانو درجت بیت افندو حلاوتی بیهوده علی انقذیر عرب و فارسی و ترکی بسند و مکتب حقیقه عجزه صدر

ای حکیم ذوفنون ای حسن تدبیر کرد
وی صفوف بحر دانگ پیشوای کبر
آسمان دولت چشم رصده بین اولی
دور بین فکر ایدار کائناتی سیر ایدم
چو بحر بولدم سنگ مجموعہ اتوالند
شاجن و سیار حسن بر بر تاش ایدم
دانش مشایخ و وینش اشراقین
ایسه مغربہ نقلی جوهر ماہیتک
اس بر لحظ نسیم التماک چند ده
سند او کردی وزیران عظام عدلخواه
اقبال ایدر هر کم قلمت سند انک
سروانرا یک از مبده معاد آموختی
کز تیرسیم از نایچگان ژانر فنیسم
پیش رویت نبودش پر نوجوان دیگران
کریمی ماند تو عکس تو در مرآت جاہ
کفته من نیرت اینها از رموز حکمت است
ان اول بالجود قدفت التعلیل اطل
شاهدت هاتقی فرطت فی وصف سبوق
عن قصور فی عز بلدی اعرض مدحہ
لم یطب و قتی ولا کنت اکسو فعتکم
عدلی الترتی اعرض عن سواه استعطف
مسند ارای صدارت کرچ کلیدر و
ایرضا اوج وصفه شہباز اندیشم مک
لامعا وقت دعادر الشراخ صدر بینہ
سقف مرفوع و سخارین فلکده تا اول
حضرت عبدالعزیز خان پادشاه ہنس جان
پر تام اول صدر در حجت انامیدہ اول

شہر یار بختیار ک صدر حکمت مصدر
ای صنوف بندگان پادشاہ کبر
کوردم ذاکت کبی بسعد اکبر اخترت
بولدم ہر وجہ کس کبی بر مدت یرت
پرینت منظومہ زیبا بی عقد اولکرت
کوردم اجرام علوی سندن سندن بہترت
کلک اندیش کده اولمشلر بر انک شرت
کون دوز مغرب اولور اللہ شکر خاور
آتش ایدر ایچہ قالم آدمی خاک شرت
سند کئی پادشاہ ملک و ملت پرور
لاجرم اولدی وزیر علم و عرفان ک شرت

ماتریدی کویدت بعضی و بعضی شعر
کفتی نہ این و نہ آن بلکہ زایشان برترت
اری شتاب است او تو آفتاب انورت
لیک او فانی عرض باشت تو باقی جوہر
حجتہ کش محتر عزانو ملاذ و محشر

من ہما ریحی فافا لست فیدہ افترت
من لستافیک بالتروک والنظم الذری
ہیت اللذرات لیخا النظم فی تنشرہ
روح نظم روحها یحیی عظام البحتر
عارض العطف لعل ان یكون ملمطر

یوقدر رخا رجہ سندن بشقہ فردیک
وام ایہ عنقائی مشرقن بنون بال پر
وار و عادنصرہ ویر بو عرض حال کمر
نیر اعظم سپاہ اختران کسر عکس
شوکت و قدرت و اسرار مشرق و غرب کدر
عدل و داد حضرت فاروق اعظم مظہر

بہنو فصدہ سر و باسکتہ فی علیانہ
نظم و تحریر ایدر سیمینہ علمی
کمزاشندہ بیاسلی عطفی
بناشدہ لبتیک حیا کینہ
صافقہ اقامتہ
اولدور عیالہ
داع و اعبد

OSMANLI ARŞIVI		
ŞD		
2870	13	3

ŞD.02870.00013.003